वचनः। अत एव "द्विहीनं प्रसवे सर्व्वं हरीतक्यादयः स्त्रियाम्" इत्यमरः।

वृक्षजातिः स्त्रियामेव। ४७।

क्वचिदित्यध्याहार्य्यम्। हरितक्यादिप्रसववाचकशब्दः स्त्रियामेव। हरीतक्याः फलम् "हरीतक्यादिभ्यश्च" इति फलार्थकप्रत्ययस्य लुपि स्त्रीत्वम् "हरीतक्यादिषु व्यक्तिः" इति वार्त्तिके हरीतक्यादीनां प्रकृतिलिङ्गत्वोक्तेः। स च गणः "हरितकी कोशातकी नखरजनी, शष्कण्डी, दाडी दोडी श्वेतपाकी अर्ज्जुनपाकी द्राक्षा, काला ध्वाक्षा, गभीका कण्ठकारिका पिप्पली चिञ्चा शेफालिका" इति। वृक्षजातिरित्युक्तेः फलप्राधान्याभावेऽपि पुष्पप्रधानजातिवाचिनः पुष्पपरत्वेऽपि स्त्रीत्वम्। मालती मल्लिका। लुप् चेति (४,३,१६६) सूत्रे "फलपाकशुषामुपसंख्यानम्" इति वार्त्तिकोक्तेः व्रीहीणां फलानि-व्रीहयः मुद्गाः माषाः। "पुष्पमूलेषु बहुलम्" इति वार्त्तिकोक्तेः बहुलग्रहणात् क्वचित् लुप् क्वचिन्नेति द्योतितम् तेन मल्लिकायाः पुष्पं मल्लिका एवं मालती। विदार्य्या मूलं विदारी। बहुलग्रहणात् क्वचिन्न पाटलानि पुष्पाणि, शाल्वानि मूलानि। बाहुलकात् पुष्पे मूले च वाच्ये क्वचित् लुक्। अशोकम् करवीरम्।

वियज्जगत्सकृत्कृषत्पृषच्छकृद्यकृदुदश्वितः। ४८।

एते शब्दाः क्लीवे स्युः। वियत् जगत्। सकृत्।

नवनीतावतानृतामृतनिमित्तवित्तपित्तव्रतरजतपलितानि। ४९। [भिन्ने त्रि०।

एते शब्दाः क्लीवे स्युः। नवनीतम् अवतम् अमृतं (सुधा) मृत

श्राद्धकुलिशपीठकुण्डाङ्गदधिसक्थ्यक्ष्यस्थ्यास्पदाकाशकण्ववीजानि।५० [अग्रेपुंनपुंसकत्वोक्तेः, कण्वं (पापम्)

एते शब्दाः क्लीवे स्युः। श्राद्धं कुलिशम्। आकाशः परित्याज्यः

दैवं पुंसि च। ५१।

दैवशब्दः पुंसि चात् क्लीवे स्यात्। दैवः दैवम्।

धान्याज्यशस्यरूप्यपण्यवर्ण्यधिष्ण्यहव्यकव्यकाव्यसत्यापत्यमूल्यशिक्यकुड्यमद्यहर्म्यतूर्य्यसैन्यानि।५२।

योपधत्वेन पुंस्त्वे प्राप्तेऽपवादार्थं सूत्रम्। एते शब्दाः क्लीवे स्युः। धान्यम् आज्यं शस्यम्।

द्वन्द्ववर्हदुःखवडिशपिच्छविश्वकुटुम्बकवचकवरवृन्दारकाणि। ५३।

एते शब्दाः क्लीवे स्युः। द्वन्द्वं (मिथुनम्) वर्हम् इत्यादि।

अक्षमिन्द्रिये। ५४।

इन्द्रियार्थे अक्षशब्दः क्लीवे स्यात्। अक्षम्। इन्द्रिये किम्? रथाङ्गे वृक्षभेदादौ मा भूत्।

अथ नपुंसकावशिष्टमुच्यते तत्र भावे ल्युडन्त इत्युपलक्षणं कृत्यादीनाम्, तेन भावार्थककृत्याद्यन्ताः नपुंसके स्युः। भवितव्यम् भवनीयम् भव्यं भाव्यं कृत्यं ब्रह्मभूयम्। भावे इत्युक्तेः कर्म्मणि कर्तरि च त्रिलिङ्गा एव। कर्म्मणि—चेतव्यः चयनीयः चेय इत्यादि। कर्त्तरि—गेयः भव्य इत्यादि। कृत्यादयश्च "अभिविधौ भावे इनुण्" (३,३,४४, सू०) इतीनुण्, तदन्तात् अणिनुणः इति (५,४,१५) स्वार्थे अणि सांराविणं साङ्कुटिनम्। भावे खल्—दुर्भवं दुःशयम्। आतो युच् (३,३,२८) सुम्लानम् दुर्म्लानम्।

तस्य समूह (४,२,३७) इत्यधिकारे ये याद्याः स्त्रियामुक्ता तद्भिन्नतद्धितान्ता नपुंसके स्युः। अण्—काकं वाकम्। भिक्षादिभ्योऽण् (४,२,३८) भैक्षम् गार्भिणम्। गोत्रादिभ्यो वुञ् (४,२,३९) औपगवकम् औक्षकम् औष्ट्रकम् औरभ्रकम् राजकम् राजन्यकं राजपुत्रकम् मानुष्यकम् आजकम्। केदाराद् यञ् च (४,२,४०) कैदार्य्यम् कैदारकम्। गणिकाया यञिति (वा०) गाणिक्यम्, ठञ् कवचिनश्च (४,२,४१) कावचिकम् कैदारिकम्। ब्राह्मणमाणववडवाद्यत् (४,२,४२) ब्राह्मण्यम् माणव्यम् वडव्यम् पर्श्वाणस् (वा०) पार्श्वम्। अनुदात्तादेरञ् (४,२,४४) कापोतम् मायूरम्। खण्डिकादिभ्यश्च (४,२,४५) खाण्डिकम् सैनम् औलुकमित्यादि। चरणेभ्यो धर्म्मवत् (४,२,४६) छान्दोग्यं काठक्यम्, अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् (४,२,४७) साक्तुकम् हास्तिकम् धैनुकम्। केशाश्वाभ्यां यञ्छाविति (४,२,४८) कैश्यं कैशिकम् आश्वीयं आश्वम्। "सामान्ये नपुंसकम् (वा०) क्रियाव्ययानां भेदकानि नपुंसकलिङ्गानि स्युः। मृदु पचति कमनीयम् प्रातः। एतद्भिन्नाः कतिचिच्छब्दा नपुंसकतयाऽमरे परिगणिताः यथा उक्थं (सामावयवभेदः) तोटकं (छन्दोभेदः)। चोचम् (तालफलम्, तदीयफलस्थशणाकारपदार्थो वा)। पिच्छं (भक्तसंभूतमण्डः)। तिरीटम् (वेष्टनम्)। राजसूयं राजपेयं यज्ञविशेषत्वेऽपि अनेन बाधान्न पुंस्त्वम्। गद्यं पद्यं (कविकृतौ)। माणिक्यं भाष्यं सिन्दूरं चीरं चीवरं, लोकायतं हरितालम् विदलं (वंशपात्रभेदः स्थाली वा)।

इति नपुंसकलिङ्गानुशासनम्।

स्त्रीपुंसयोः। १।

इत ऊर्द्ध्वं वक्ष्यमाणाः स्त्रीपुंसलिङ्गाः स्युः। इत्यधिकारः।